

Ager Tarraconensis 2

El poblament

The population

Marta Prevosti i Josep Guitart i Duran
(directors científics / Scientific Directors)

Two chapters in English

D O C U M E N T A 16

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
INSTITUT CATALÀ D'ARQUEOLOGIA CLÀSSICA
Tarragona, 2011

Ager Tarraconensis. – (Documenta ; 16)

Bibliografia. – Conté: 1. Aspectes històrics i marc natural -- 2. El poblament -- 3. Les inscripcions romanes (IRAT). – Text en català, alguns capítols també en anglès

ISBN 9788493773434 (o.c.)

I. Prevosti, Marta, dir. II. Guitart i Duran, Josep, 1946- dir. III. Gorostidi, Diana IV. Institut d'Estudis Catalans V. Institut Català d'Arqueologia Clàssica VI. Col·lecció: Documenta (Institut Català d'Arqueologia Clàssica) ; 16
1. Arqueologia del paisatge – Catalunya – Camp de Tarragona 2. Excavacions arqueològiques – Catalunya – Camp de Tarragona 3. Camp de Tarragona (Catalunya) – Arqueologia romana
904(467.14)

Ager Tarraconensis és un projecte de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica i l'Institut d'Estudis Catalans, amb el finançament d'Acesa-Abertis. El projecte s'emmarca dins la línia de recerca de l'ICAC «Arqueologia del paisatge, poblament i territori» i del projecte Forma Orbis Romani de l'Institut d'Estudis Catalans, promogut per la Unió Acadèmica Internacional.

Aquesta recerca també s'ha inserit en el marc del projecte del Ministeri de Ciència i Innovació HAR2009-10752: «Interacció i articulació *urbs-territorium* en el *conventus Tarraconensis*».

© d'aquesta edició, Institut d'Estudis Catalans i Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC)

Institut Català d'Arqueologia Clàssica
Plaça d'en Rovellat, s/n, 43003 Tarragona
Telèfon 977 24 91 33 - fax 977 22 44 01
info@icac.net - www.icac.net

© del text, els autors

© de les fotografies i il·lustracions, els autors, llevat que s'indiqui el contrari

© de la foto de la coberta, Arxiu MNAT / A. Saludes

Primera edició: novembre del 2010

Coordinació: Jordi López Vilar

Coordinació editorial: Publicacions de l'ICAC

Correcció: Pere Farrando Canals i Ramon Vidal Muntané

Disseny de la col·lecció: Dièdric

Coberta: Píxel Sònic Estudi

Foto de la coberta: lampadòfor representant un bacus infant, trobat a la vil·la de la Llosa (Cambrils)

Maquetació: Indústries Gràfiques Gabriel Gibert

Impressió: Indústries Gràfiques Gabriel Gibert

Dipòsit Legal: T-1506-2010

ISBN de l'obra completa: 978-84-937734-3-4

ISBN del volum 2: 978-84-937734-5-8

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer tenint l'autorització dels seus titulars, amb les excepcions previstes per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics, www.cedro.org) si heu de fotocopiar o escanejar fragments d'aquesta obra.

TAULA GENERAL DE L'OBRA AGER TARRACONENSIS

Volum 1. Aspectes històrics i marc natural

1. Plantejament i precedents del treball
2. La ciutat de *Tarraco*, entre nucli urbà i territori
3. El paisatge de l'*ager Tarraconensis*
4. Les centuriacions de l'*ager Tarraconensis*: organització i concepcions de l'espai
5. El marc natural

Volum 2. El poblament

1. Metodologia de l'estudi del poblament
2. Les prospeccions extensives
3. Les prospeccions intensives
4. Les col·leccions
5. Estudi dels materials
6. Treballs de camp en jaciments
7. La distribució territorial dels assentaments
8. Els recursos econòmics

Volum 3. Les inscripcions romanes de l'*ager Tarraconensis*

1. La documentació epigràfica
2. Epigrafia i societat de l'*ager Tarraconensis*. Monuments i reflex social. Propietaris de *fundi* al territori: identificació a partir de l'epigrafia. Prosopografia i societat al territori. Taula sinòptica.
3. Catàleg epigràfic. Conté epigrafia sobre *amphorae*, *tegulae*, *imbrex* i *dolia* a l'àrea occidental del Camp de Tarragona
4. Índexs analítics

Volum 4. La vil·la romana dels Antigons

1. Anàlisi d'una antiga excavació de salvament
2. El nimfeu dels Antigons en el panorama de les fonts decoratives de les vil·les de l'àrea catalana
3. Els elements escultòrics
4. Les ceràmiques
5. Vida quotidiana a la vil·la: els grafitis sobre *instrumentum*
6. Les troballes monetàries
7. Altres materials
8. Conclusions

Volum 5. Actes del simposi. L'*ager Tarraconensis*. Paisatge, poblament, cultura material i història

Volum 6. Catàleg de jaciments, conclusions i índexs

Projecte Ager Tarraconensis

Directors científics

Marta Prevosti i Monclús (ICAC)
Josep Guitart i Duran (UAB i ICAC)

Autors

Josep Abela Montoya (ICAC)
Ethel Allué Martí (IPHES)
Aureli Àlvarez Pérez (UAB i ICAC)
Piero Berni Millet (ICAC)
Loïc Buffat (investigador associat al CNRS-UMR 5140, Lattes-Montpellier)
Iban Cabrelles Albareda
Victòria Cantarellas Sancho (ICAC)
Cèsar Carreras i Monfort (UOC i ICAC)
Raquel Daza Brunet (UAB)
Ana Domènech de la Torre (ICAC)
J. Ignacio Fiz Fernández (URV i ICAC)
Marta Fontanals Torroja (IPHES)
Rob Fry (Universitat de Southampton i Escola Britànica de Roma)
Ana Garrido Elena (ICAC)
Pere Gebellí Borràs
Santiago Giralte (Institut de Ciències de la Terra Jaume Almera, CSIC)
Diana Gorostidi Pi (ICAC)
Josep Guitart i Duran (UAB i ICAC)
Anna Gutiérrez García-Moreno (ICAC i UAB)
Ramon Jàrraga Domínguez (ICAC)
Eva M. Koppel Guggenheim (UAB)
Jordi López Vilar (ICAC)
Jaume Massó Carballido (Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca, Reus)

Yannick Miras (Geolab, Universitat Blaise Pascal, CNRS-UMR 6042, Clermont-Ferrand)
Andreu Ollé Cañellas (IPHES)
Hèctor A. Orenge Romeu (Grup d'Investigació en Arqueologia del Paisatge, de l'ICAC)
Pedro Otiña Hermoso (Arxiu Municipal de Cambrils)
Núria Padrós Font (ICAC)
Josep M. Palet Martínez (Grup d'Investigació en Arqueologia del Paisatge, de l'ICAC)
M. Isabel Panosa Domingo (UAB i ICAC)
Albert Pèlachs Mañosa (UAB)
Àfrica Pitarch i Martí (Institut de Ciències de la Terra Jaume Almera, CSIC)
Marta Prevosti i Monclús (ICAC)
Francesc Pujol Rusell
Ester Ramón Sariñena (MNAT)
Santiago Riera Mora (Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques, de la UB)
Gabriel Servera Vives (Geolab, Universitat Blaise Pascal, CNRS-UMR 6042, Llimotges)
Pau de Soto Cañamares (ICAC)
Kristian Strutt (Universitat de Southampton i Escola Britànica de Roma)
Sílvia Valenzuela Lamas (UB i Universitat de Lisboa)
Josep Vallverdú Poch (IPHES)
Marta de la Vega i Toro (empresa Rocs)
Josep M. Vergès Bosch (IPHES)

CNRS: Centre Nacional de la Recerca Científica (França)

CSIC: Consell Superior d'Investigacions Científiques

ICAC: Institut Català d'Arqueologia Clàssica

IPHES: Institut Català de Paleoeccologia Humana i Evolució Social

MNAT: Museu Nacional Arqueològic de Tarragona

UAB: Universitat Autònoma de Barcelona

UB: Universitat de Barcelona

UOC: Universitat Oberta de Catalunya

URV: Universitat Rovira i Virgili

SUMARI

Part I. Anàlisi de les restes arqueològiques	9
1. Metodologia de l'estudi del poblament. <i>M. Prevosti i J. Guitart</i>	11
2. Les prospeccions extensives	15
2.1. Les prospeccions dels jaciments. Plantejament metodològic. <i>J. Guitart i M. Prevosti</i>	15
2.2. Els materials ceràmics. <i>R. Jàrraga</i>	27
3. Les prospeccions intensives	37
3.1. Prospeccions superficials sistemàtiques. <i>M. Prevosti i J. Abela</i>	37
3.2. L'aplicació de tecnologies SGDB, SIG i GPS en la planificació de les prospeccions. <i>H. A. Orengo, J. Abela, M. Prevosti i P. de Soto</i>	112
3.3. Els materials ceràmics. <i>R. Jàrraga</i>	116
3.4. Anàlisi de la indústria lítica recuperada. <i>M. Fontanals.</i>	119
4. Les col·leccions. <i>R. Jàrraga, L. Buffat, M. Prevosti i J. Abela</i>	123
5. Estudi dels materials.	141
5.1. Producció i importació de ceràmiques a l'ager <i>Tarraconensis</i> . Una aproximació a l'economia del Camp de Tarragona en època romana. <i>Ramon Jàrraga i Josep Abela</i>	141
5.2. Analítiques. <i>A. Álvarez, A. Domènech, A. Gutiérrez i A. Pitarch</i>	207
5.2.1. Els materials lapidis procedents de la vil·la dels Antigons (Reus). <i>A. Álvarez, A. Gutiérrez i A. Pitarch</i>	207
5.2.2. Identificació d'un conjunt de marbres procedents del Mas d'en Toda (Riudoms). <i>A. Álvarez, A. Gutiérrez i A. Pitarch</i>	213
5.2.3. Anàlisi d'un conjunt de morters amb inscripció romana procedent de Molins Nous (Riudoms). <i>A. Álvarez, A. Domènech i A. Gutiérrez.</i>	214
5.2.4. Informe de l'anàlisi de quatre mostres. <i>A. Álvarez, A. Gutiérrez i A. Pitarch.</i>	216
Part II. Estudi de l'estructura i la dinàmica del poblament	221
6. Treballs de camp en jaciments	223
6.1. Memòria de les prospeccions geofísiques realitzades a l'ager <i>Tarragonensis</i> / Report on the Geophysical Survey in the Ager <i>Tarraconensis</i> . <i>K. Strutt, R. Fry, M. Prevosti i C. Carreras</i>	223
6.2. Excavacions al jaciment romà de Les Bassasses (Cambrils). <i>R. Jàrraga.</i>	249
6.3. La intervenció arqueològica al jaciment de Molins Nous (Riudoms). <i>M. de la Vega.</i>	257
6.4. Inscripció ibèrica de Molins Nous (Riudoms). <i>M. I. Panosa</i>	266

7. La distribució territorial dels assentaments	271
7.1. L'aplicació del sistema d'informació geogràfica (SIG). <i>I. Fiz</i>	271
7.2. La visibilitat com a estudi del poblament de l' <i>ager Tarraconensis</i> . <i>I. Fiz</i>	296
7.3. La geologia i la fertilitat dels sòls en relació amb els establiments. <i>M. Prevosti</i> i <i>I. Fiz</i>	361
7.4. Classificació dels jaciments per grandàries. <i>M. Prevosti</i>	369
7.5. Estudi del poblament per períodes cronològics i per tipologies / A Study of the Population by Chronological Periods and Typologies. <i>J. López, M. Prevosti</i> i <i>I. Fiz</i> .	372
8. Els recursos econòmics	405
8.1. El sistema econòmic dels establiments de l' <i>ager Tarraconensis</i> . <i>M. Prevosti</i>	405
8.2. <i>Figlinae</i> tarraconenses. La producció ceràmica a l' <i>ager Tarraconensis</i> . <i>R. Járrega</i> i <i>M. Prevosti</i>	455
Annex. Nota sobre un nou segell ANT·VEN de la producció amfòrica de Mas d'en Corts (Reus, Baix Camp). <i>P. Berni</i>	490
8.3. La terrisseria romana del Mas d'en Corts (Reus). <i>I. Cabrelles</i> i <i>P. Gebellí</i>	496
8.4. La terrisseria romana de la Canaleta (Vila-seca). <i>P. Gebellí</i> i <i>R. Járrega</i>	547
8.5. Les antefixes de l' <i>ager Tarraconensis</i> . <i>J. López</i>	563

1. METODOLOGIA DE L'ESTUDI DEL POBLAMENT

Marta Prevosti i Josep Guitart

L'objectiu del PAT és fer un estudi diacrònic del poblament en l'àrea descrita dins de l'*ager* de *Tarraco*. Les prospeccions sistemàtiques s'han pres com la metodologia bàsica per aconseguir-ho. Les prospeccions són el pas previ imprescindible per poder fer qualsevol avaluació sobre l'evolució del poblament d'una regió concreta, per analitzar-ne els patrons i per poder-la encaixar dins de la història general del país. De fet, les prospeccions visuals s'han dut a terme des dels inicis de la disciplina arqueològica. Ara bé, des dels anys setanta del segle xx, es van començar a realitzar a la Mediterrània de forma més metòdica i donant un pes creixent a l'aplicació de l'estadística, de la mà dels arqueòlegs britànics (Potter, 1979; Keller i Rupp 1983; Macready i Thompson 1985; Barker i Lloyd 1991; Carreté, Keay i Millett, 1995; Alcock i Cherry 2004).

Amb tot, dins de la tradició pròpiament mediterrània, també s'ha anat creant una línia i una teoria de la recerca de les prospeccions, que han tendit, però, a ser més selectives. Han tendit a practicar més allò que s'ha anomenat prospeccions extensives. Pioners d'aquest camp son Ph. Leveau, amb el seu estudi de *Iol Caesarea* (Leveau 1984), P. Vallat (1983; 1987; 1989), o posteriorment Ph. Leveau, P. Sillières i P. Vallat (1993) i L. Quilici i S. Quilici Gigli (2000).

Dins del PAT, ens hem proposat d'aplicar una metodologia que combina els dos tipus de prospeccions, les intensives, dins de la línia anglosaxona, i les extensives, dins de la línia mediterrània liderada pels francesos. Les campanyes del PAT de prospeccions extensives es situen en aquesta darrera línia. La base de l'estudi arqueològic del territori ha estat la recopilació de tota la informació sobre els seus jaciments, que ha comportat una prospecció exhaustiva de totes les estacions arqueològiques conegudes. Algunes d'elles gaudien d'un nodrit volum de coneixements, d'excavacions i altres investigacions prèvies, fet que ens ha permès basar-nos en la bibliografia existent. Per a la immensa majoria, però, havent estat amb prou feines indicades i valorades, ha calgut tornar sobre el terreny i explorar-les a fons.

A més de les prospeccions extensives i intensives, com un tercer bloc important de recerca, s'ha plantejat l'estudi de les col·leccions de materials procedents dels jaciments rurals de la zona en estudi, existents en diversos museus i col·leccions privades. La finalitat és de completar el coneixement que es pot obtenir de cada jaciment.

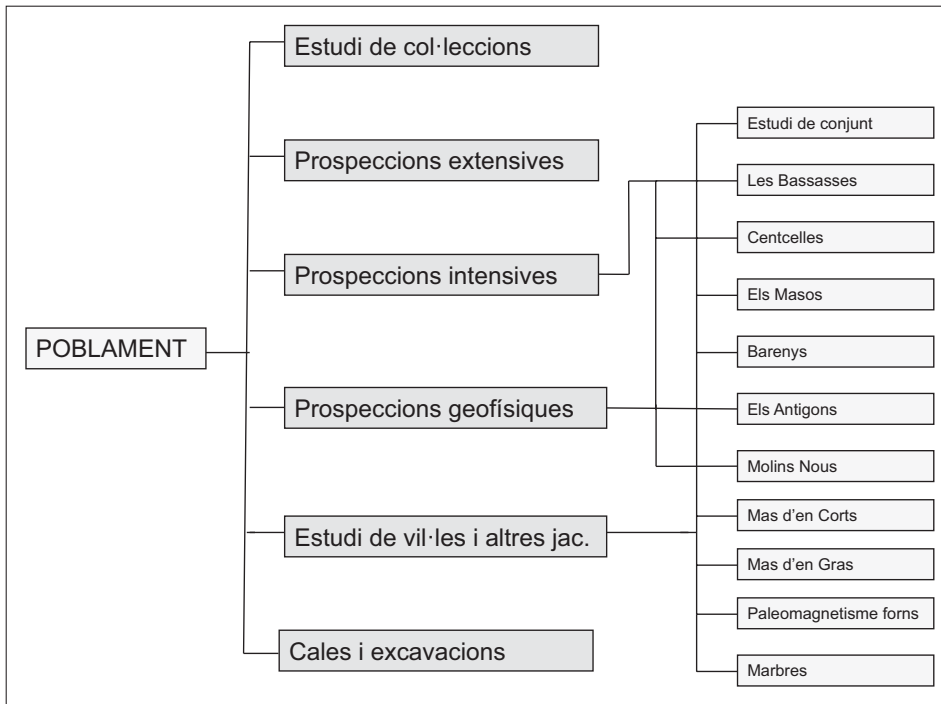
La sistematització de les dades del conjunt del projecte s'ha fet en una base de dades Access, connectada amb un sistema d'informació geogràfic (SIG). Amb

tot, a causa de la diferència de referenciació sobre el mapa dels jaciments de les prospeccions extensives —en forma de punts— i de les prospeccions intensives —en forma d'àrees—, hem hagut de crear una segona base de dades Access per a les prospeccions intensives. Les dades procedents d'aquesta darrera, un cop treballades i identificats els jaciments, s'han traslladat a la primera base de dades, com a jaciments reflectits en punts sobre el mapa i amb la fitxa corresponent. Dins d'aquesta base de dades mare, s'han recopilat tots els resultats dels estudis sobre cada un dels jaciments. De fet, es tracta d'una base de dades ordenada sobre la base dels jaciments, on cada un d'aquests té una fitxa que en recopila tota la informació. Per tant, la fitxa és la font del catàleg de jaciments. Aquesta base de dades ha estat fonamental a l'hora de fer l'estudi global dels jaciments, per treure llistes, taules, consultes, gràfics de temes concrets, i per discriminar per cronologies, així com per cartografiar els jaciments i els diversos elements que contenen, a través del SIG.

D'altra banda, atesa la importància de l'estudi de les ceràmiques dins d'aquest projecte, s'ha creat una base de dades de materials ceràmics, on s'han anat introduint tant els materials estudiats en les col·leccions com els procedents de les prospeccions, per bé que s'ha acabat fusionant amb la base de dades mare, connectada al SIG, de tal manera que cada fitxa de jaciment conté l'inventari dels materials que s'hi han trobat. La base de dades de materials ha estat una eina de treball excel·lent a l'hora de fer avaluacions tant globals com parcials sobre la ceràmica, per treballar estadísticament, per generar taules, gràfics i càlculs.

Tot i que la metodologia bàsica de la recerca del PAT reposa en els tres blocs descrits (prospeccions extensives, intensives i estudi de col·leccions), s'ha pretès ser més exhaustius i aprofundir en l'estudi d'alguns jaciments concrets, que es consideraven claus per comprendre la problemàtica global. En la pàgina següent presentem l'organigrama de l'estudi del poblament, dins del PAT.

Dins de la línia d'estudi de jaciments concrets, s'han programat prospeccions geofísiques d'alguns jaciments rurals seleccionats, amb la idea de poder aprofundir en l'estudi de les plantes dels edificis i dels tipus que se'n poden extreure. En aquest sentit, s'han fet dues campanyes. La primera, amb l'empresa Sots, s'ha centrat en el jaciment de Molins Nous. Per a la realització de la segona campanya, s'ha signat un conveni de col·laboració amb la Universitat de Southampton i la British School de Roma, i s'ha actuat sobre cinc jaciments.

Sempre dins dels estudis de jaciments concrets, hem fet excavacions arqueològiques al jaciment de les Bassasses (dirigides per Ramon Jàrraga), com a exemple d'un petit establiment rural, i al jaciment de Molins Nous (dirigides per Marta de la Vega), que ens semblava especialment important perquè es tracta de l'únic testimoni de premsa d'oli de l'àrea d'estudi. A més de les nostres excavacions, hem invitat altres grups d'arqueòlegs que han treballat alguns dels jaciments rurals de la zona PAT a aportar en aquest volum els resultats de les seves excavacions. Algunes d'aquestes propostes nostres han arribat a bon port. Així, presentem estudis detallats dels jaciments del Mas d'en Corts (Iban Cabrelles i Pere Gebellí) i la Canaleta (Pere Gebellí i Ramon Jàrraga), dues de les importants terrisseries que van funcionar a l'ager de Tarraco, fonamentals per entendre'n el sistema econòmic. També s'ha fet un estudi exhaustiu específic per a la vil·la dels Antigons, de la qual es conserva una quantitat de materials molt notable al Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca de Reus, que mai s'havien estudiat en profunditat (Loïc Buffat, Ramon Jàrraga i Marta Prevosti).

Encara hem de fer referència a l'estudi epigràfic realitzat per Diana Gorostidi, que de fet amplia el coneixement que tenim sobre els habitants dels nuclis de poblament rural. Per tant, des del punt de vista sociològic, forneix essencialment precisions sobre temes com són els propietaris, els treballadors, les categories dels establiments i els costums que s'hi practicaven.

D'entre tots aquests blocs d'estudi hem volgut aprofundir en el coneixement del poblament de l'àrea d'estudi i la seva evolució.

Aspectes metodològics

Dins de les prospeccions, com s'explica en el capítol de les intensives, s'ha intentat seguir al més possible la metodologia de treball de S. Keay (Carreté *et al.* 1995), per tal de fer els resultats comparables, així com amb la finalitat de poder-los sumar i tractar-los adequadament com un conjunt. Tant la intensitat de prospecció com el sistema de recollida de dades han estat similars –tal com s'explica en els capítols corresponents– en les prospeccions extensives i en les prospeccions intensives. Però especialment el tractament de les dades ha estat el mateix: els materials s'han classificat sobre la base de quatre períodes cronològics fonamentals: ibèric, republicà, alt Imperi i baix Imperi, al qual nosaltres hem sumat el de la tardantiguitat. A partir d'aquests grans períodes s'han elaborat els mapes del poblament, així com la resta de mapes temàtics.

Com hem dit més amunt, les dades s'han sistematitzat en sengles bases de dades, la primera dissenyada sobre la base dels jaciments, la segona dissenyada a partir de la unitat de prospecció que eren els camps, i la tercera dissenyada pensant en les ceràmiques. En la primera s'han recollit les dades dels jaciments treballats en les prospeccions extensives. Ara bé, aquests jaciments sovint ja han estat publicats i hem hagut de fer una tasca d'estudi de totes les dades publicades en la bibliografia, que també s'ha recollit en la fitxa de cada jaciment. Les dades de la segona base de dades, una vegada han estat elaborades, s'han integrat en la primera base de dades, com a jaciments als quals correspon una fitxa.

La base de dades dels materials s'ha dissenyat de manera que permetés classificar-los en els cinc períodes esmentats. És a dir que, a part de procedència, descripció, forma, tipus i observacions, cada peça entrada disposa també del camp *Cronologia*, que correspon als cinc períodes bàsics, que permeten cartografiar els jaciments segons el criteri cronològic. Com que en les nostres prospeccions no hem recollit tota la ceràmica, sinó solament aquelles peces que o bé no sabem classificar al camp o bé volíem dibuixar, també s'ha omplert un camp que indica si es va recollir o no la peça. En aquesta base de dades s'han documentat totes les ceràmiques estudiades en les prospeccions extensives i intensives i en les col·leccions, així com les ceràmiques estudiades i publicades en altres estudis previs al nostre. Per exemple, s'hi ha inclòs les ceràmiques de les prospeccions de S. Keay (Carreté *et al.* 1995). La base de dades de materials també s'ha integrat en la base de dades de jaciments.

Tot s'ha preparat, doncs, per poder elaborar resultats comuns i representatius del conjunt del poblament de l'*ager* de *Tarraco*, que pretenem estudiar com un sistema. Encara més enllà, es pretén integrar tots els resultats dins d'un estudi de paisatge, cosa que significa que s'han de relacionar totes les dades del poblament amb les de l'estudi de l'entorn natural i les de l'entorn antropitzat. Totes elles degudament entrellaçades permetran la reconstrucció del sistema natural i humà que va funcionar a la zona en època romana.

Bibliografia

- ALCOCK, S. E.; CHERRY, J. 2004: *Side-by-Side Survey*, Oxbow Books. Oxford.
- BARKER, G.; LLOYD, J. (ed.) 1991: *Roman Landscapes*, Archaeological Monographs of the British School at Rome, 2.
- CARRETÉ, J. M.; KEAY, S.; MILLETT, M. 1995: *A Roman Provincial Capital and its Hinterland. The survey of the territory of Tarragona, Spain, 1985-1990*, Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series 15, Ann Arbor, Oxford.
- KELLER, D. R.; RUPP, D. W. (ed.) 1983: *Archaeological Survey in the Mediterranean Area*, British Archaeological Reports. International Series, 155, Oxford.
- LEVEAU, P. 1984: *Caesarea de Maurétanie. Une ville romaine et ses campagnes*, Collection École Française de Rome 70.
- LEVEAU, P.; SILLIÈRES, P.; VALLAT, J.-P. 1993: *Campagnes de la Méditerranée romaine. Occident*, Hachette, Paris.
- MACREARY, S.; THOMPSON, F. H. 1985: *Archaeological Field Survey in Britain and Abroad*, Published by the Society of Antiquaries, Londres.
- POTTER, T. W. 1997: *The Changing Landscape of South Etruria*, Elek, Londres.
- QUILICI, L.; QUILICI GIGLI, S. (dir.) 2000: *Campagna e paesaggio nell'Italia antica*, L'Erma di Bretschneider, Atlante tematico di topografia antica, Roma.
- VALLAT, J.-P. 1983: «Architecture rurale en Campanie Septentrionale du ive siècle av. J.-C. au ier ap. J.-C.», *Architecture et Société, de l'Archaïsme grec à la fin de la République Romaine*. Collection de l'École Française de Rome 66, Paris, 247-263.
- 1987: «Le paysage agraire du piedmont du Massique», *Structures agraires en Italie centro-méridionale. Cadastres et paysages ruraux*, Collection de l'École Française de Rome 100, Roma, 315-377.
- 1989: «De la prospection à la synthèse d'histoire rurale», *Actualité de l'Antiquité, Pallas*, 101-128.